

СПЕЦИФІКА КАЛЕНДАРНОЇ ОБРЯДНОСТІ БОЛГАР УКРАЇНСЬКОГО ПОДУНАВ'Я

Алла Соколова (Измаил, Україна)

Авторське резюме: У статті розглядаються особливості побутування календарно-обрядового фольклору болгар Українського Подунав'я. Основну увагу зосереджено на історико-генетичних особливостях бессарабської фольклорної традиції. В межах наукової розвідки розглянуто найбільш поширені та водночас найбільш характерні для мешканців сіл Південної Бессарабії обрядодії весняного циклу народного календаря: «Баба Марта», «Лазаровден (Лазарниця)» та «Пеперуда». Матеріалом для вивчення народних традицій стали фольклорні записи, зроблені під час польових досліджень у болгарських селах Українського Подунав'я та Болгарії.

Ключові слова: календарно-обрядовий фольклор, болгар, Українське Подунав'я, Бессарабія, обряд, звичай, жанр, пісня.

Регіональне вивчення календарно-обрядового фольклору, як одного з найархаїчніших видів народної творчості, є на сьогодні пріоритетним завданням сучасної фольклористики. Проблема його збереження та функціонування дедалі більше загострюється, а тому доцільним і продуктивним є зосередження уваги на окремих регіональних і локальних складових фольклорного масиву.

Унікальним регіоном України є Подунав'я, на території якого «споконвічно стикалися інтереси багатьох народів, а окремі події мали доленосний характер. Історично тут склалася складна етнічна мозаїка, специфічні етнокультурні традиції» (Лебеденко, Тичина 2002 : 3).

Однією з найбільш закорінених та неповторних у своїй ментальності етнічних груп Українського Подунав'я є болгарська спільнота, яка зберегла свою історію, культурні традиції, побут, яскраво утілені в усній народній творчості. Це архаїчні локальні інваріанти та модифіковані зразки календарної обрядовості, зумовлені дією дифузійних чинників – замиканням етнонаціональної традиційності в географічному просторі зі змішаним населенням. Результатом такої взаємодії стає подібність в обрядовій творчості болгар, українців, молдаван. Та все ж болгарський календарно-

обрядовий фольклор маркує національну самобутність культурної спадщини, яку плекали предки упродовж двох століть на землях Південної Бессарабії.

Болгарська народна творчість здавна приваблювала фольклористів та етнографів. Вагомий внесок у справу регіонального й національного вивчення болгарського фольклору зробили І. Горбань, А. Єрема, Н. Задорожнюк, Н. Кауфман, Я. Конєва, С. Мишанич, Л. Ноздріна, Н. Тодоров, О. Червенко, Н. Шумада та ін. Попри це дослідження календарно-обрядового репертуару болгар не можемо вважати вичерпним, оскільки поза увагою дослідників залишились чималі локальні аспекти. Зокрема, потребує вивчення генеза та типологія календарної обрядовості в південній Бессарабії, яка збереглася на сьогодні, її ідентичності, спільності з фольклором метрополії.

У даному ракурсі вбачаємо виконання низки завдань: з'ясування болгарського етногенезу на теренах Подунав'я, вивчення особливостей побутування весняного календарно-обрядового фольклору бессарабських болгар, виявлення спільних рис із власнеболгарською традицією.

Мета статті – проаналізувати весняний календарно-обрядовий фольклор болгар Українського Подунав'я та виявити стан збереження болгарського фольклорного пласту в алохтонному оточенні.

В межах статті розглянемо найбільш поширені та водночас найбільш характерні для мешканців сіл Українського Подунав'я обрядодії весняного циклу болгарського народного календаря: «Баба Марта», «Лазаровден (Лазарниця)» та «Пеперуда».

Матеріалом для вивчення народних традицій стали фольклорні записи, зроблені під час польових досліджень у таких болгарських селах, як: с. Василівка (Вайсал) Болградський р-н, с. Городне (Чийшия) Болградський р-н, с. Главані Арцизький р-н., с. Василівці *Община Брусарці (Болгарія)*.

«Поява болгар на території сучасної України пов'язана, насамперед, із серією російсько-турецьких війн другої половини XVIII – першої половини XIX століття та результатами Кримської війни 1853 – 1856 рр.», зазначає В. Тодоров (Тодоров 2018: 136). На думку дослідника, «підвищення впливу Російської імперії на слов'янські землі Туреччини, захоплення нею Північно-Західного Причорномор'я та створення унікальної нормативно-правової бази для заселення й господарського освоєння

регіону колоністами з цих територій сприяли колонізації сучасної Одещини (там само).

На думку І. Мещерюка, переселенці з'являлися не поодинці, а значними колективами зі старих місць поселення на Балканах і не погоджувалися роз'єднуватися на нових землях, вважаючи себе в знайомому колективі в більшій безпеці (Мещерюк 1952: 82).

Дослідник етнокультури болгар південної Молдови Н. Тодоров зауважує, що болгар переселялися разом із худобою, сільськогосподарським інвентарем, предметами домашнього побуту. Принесли на нове місце і традиційну духовну культуру: пісні і танці, звичаї, традиції (Тодоров 2018: 12).

Упродовж XIX століття маркером ідентичності для переселенців була календарна обрядовість. І після виокремлення болгарської і гагаузької спільнот цей календар (поряд з мовою та ментальною пам'яттю) не втрачав своєї актуальності як фактор самоідентифікації. І в другій половині XX ст. відтворення традиційних свят сприймається як «специфічне, своє», відмінне від традицій сусідніх етносів, які населяють Українське Подунав'я (Водничар).

На думку Є. Пейкової, болгарські переселенці принесли на нові землі близько 200 років тому досить архаїчну народну традицію, яка викликала незмінний інтерес. Приваблювала первозданна чистота її традицій і звичаїв, їх глибока давнина (Пейкова 2014: 245).

Незалежно від соціальних і політичних умов, які були несприятливі для збереження етнокультурної ідентичності, в 70-х роках XX ст. у бессарабських болгарських селах зберігалось, хоча й у модифікованому вигляді, багато елементів традиційної болгарської культури, зазначає Н. Тодоров (Тодоров 2018: 42).

Сьогодні календарно-обрядова творчість болгар частково поруйнована часом, однак окремі її зразки збереглися в первинній красі й довершеності. Створена ще за часів язичництва календарно-обрядова поезія репрезентує цикл фольклорних творів, зміст і виконання яких пов'язані з народним обрядовим календарем.

Календарний цикл болгар відкривається відзначенням нового господарського року, на який випадає виконання обрядів, пов'язаних із народженням нового сонця, місяця, зорі, очікуванням весни як часу сівби.

Аналізуючи народні звичаї етнічної культури болгар, які збереглися до недавнього часу, відомий вітчизняний етнолог Г. Лозко зазначає, що «весняні

заклички Весни і птахів виконують діти на Сорочини (по-християнськи «сорок мучеників»). Вийшовши за село з маленькими круглими булочками, вони котять їх з гірки, промовляючи: «хай зима відкотиться, а літо прикотиться» (Лозко 2001: 121).

Традиційно початок весни у південних болгар пов'язується із народженням місяця березня та народним святом, яке має назву «*Баба Марта*».

В болгарських народних традиціях «*Баба Марта*» постає символом весни та приносить побажання здоров'я й плодючості на початку нового циклу в природі. Саме першого березня відзначається прихід «*Баби Марти*» – міфологічного персонажа в болгарському фольклорі, який уособлює місяць березень (март).

Ця народна традиція походить від давньоязичницької етнокультури Балкан, пов'язаної із землеробськими культами природи. Специфічні риси цієї обрядовості (зав'язування білих та червоних вовняних ниток) стали результатом багатовікової традиції, яка була притаманна часам фракійської та еллінської античності.

За народним повір'ям «*Баба Марта*» є молодшою сестрою Великого Сечко (Голям Сечко) та Малого Сечко (Мальк Сечко), які являли собою Січень та Лютий. Побутує думка, що завжди «*Баба Марта*» є лютою через те, що обидва її брати кожен рік випивають вино і не залишають їй його скуштувати. Звідси і походить повір'я, що Бабу Марту потрібно *умилостивити*. Коли вона є усміхненою – погода сонячна й тепла, але коли розлючена – починає віяти вітер і хмари закривають сонце.

Ім'я «*Баби Марти*» подібне до спільнослов'янського імення Марена (Морена) – «богині, пов'язаної із сезонними ритуалами умирання і воскресіння природи, а також обрядами викликання дощу. Особливо навесні, коли її починає зігрівати небесний Сварожич, Марена лагіднішає, благословляє життя, і на землі все починає розквітати і рости» (Войтович 2005 : 290).

У деяких південнослов'янських легендах цей міфологічний персонаж називають просто «*бабою*», яка є одним із найстародавніших божеств. Це «мати-предкиня, берегиня, охоронниця, покровя, хранителька родинного вогнища, подайниця всякого добра» (там само).

Традиційно пошанування «*Баби Марти*» розпочиналося першого березня. З цією метою болгар виконували різні обрядодії, щоб умилостивити «*бабу*», зробити її добрішою. Так, ще до сходу сонця найстарша жінка в родині прибирала оселю та вивішувала на дворі речі червоного кольору (скатертину, ковдру або хустку),

оскільки в народній уяві *Баба Марта* була одягнена у червоний сарафан (сукман), зав'язана червоною хусткою (забрадка) та взута у червоні вовняні шкарпетки (чорапи). Після того дітям та майбутнім нареченим обв'язували зап'ясток руки «*мартеницями*» та висловлювали побажання здоров'я та щастя словами: «*Честита Баба Марта*».

Зустрічали прихід міфічної баби заспівуванням спеціальної пісні, яку виконувала молодь: «*Мартенички бели, бели и червени / Марта ги изпрела, после ги оплепа / Мартенички бели, бели и червени / Марта днес накичи и момче и момиче / Да сме живи и здави / бели и червени / Като мартенички, румени засмени*» (Записано в с. Василівка Болградського р-ну від Іванової Олени Іванівни, 1939 р. н.).

«*Мартеница*» (*Мартенка, Байница*) являє собою спеціальний амулет, який сплетено з червоних та білих ниток, що символізує плодючість та здоров'я, є оберегом від вроків. Червоний колір означає жіноче начало (кров та народження), а білий – чоловіче начало (силу та сонце). В давнину вірили, що «*мартеница*» оберігає людей, домашню худобу, житло та все господарство від «злих сил» зими. Більш образно та метафорично звучить вірування в те, що «*мартеници*» розвеселяють «*Бабу Марту*».

«*Мартеници*» носили до тих пір, коли людина побачить перше квітуче дерево або перелітнього птаха (зазвичай лелеку). Зняту «*мартеницу*» зав'язували до гілки дерева, щоб воно стало плодовитим. Також «*мартеницу*», ховали під камінь, або кидали в річку, щоби була вдача у всіх починаннях, а все погане утікало як вода.

Сьогодні «*мартеници*» занесено у список ЮНЕСКО як елементи нематеріальної культурної спадщини болгар, а сам обряд є відображенням фольклорної архаїки болгарського етносу.

За тиждень до Пасхи болгари святкують «*Лазарницу*» (Лазарова субота), яка присвячена воскресінню Ісусом Христом Лазаря.

Вранці ошатно вдягнені дівчата, з кошиками в руках збираються групами по 6-7 чоловік. Кожна група має свою «*Лазарову куму*» («*воєводу*»), яка являє собою керівника. «*Лазарниці*» заходять у кожен двір, співаючи пісні неодруженим парубкам, на здоров'я господарів, їхньої худоби. За це господарі пригощають дівчат грошима, солодощами, горіхами, сирими яйцями, борошном.

Прикметно, що в кожному болгарському селі і сьогодні збереглися ці обрядодії та варіанти лазарських пісень. Так, записана ще наприкінці 70-х рр. ХХ ст.

Н. Кауфманом, пісня «Какво ще дарим Лазара» (Кауфман 1982: 594) побутує в с. Главані Арцизького р-ну із деякими змінами: *«Заспало ми дитенци / под бял чървен трендафил, (2) / под морова люлика. / Баишаму гу люляши / Майкаму гу будеши / – Стани, стани, малку детенце, / чи Лазар иди уд долу / Лазар ни е ката ден / Лазар иднъш фъф гудината»* (Записано в с. Главані Арцизького р-ну від Капової Ганни Миколаївни, 1937 р. н.). Як бачимо, в пісні наголошується на важливості свята Лазаря, яке відзначають лише раз на рік, а функціонування рослинної символіки (*трендафил, люлика*) вказує на традиційність таких фітонімів у болгарській етнокультурі.

Цікаві флористичні символи репрезентує лазарська пісня, зафіксована нами у с. Городне Болградського р-ну *«Лазаре, драго ли ти е / Че иди пролет весела, / Че цвети цъфти всякакву / И бял и червен тръндафил, / И моравата люляка / Пеливан си коня седлайе / Синю гу седло уседла / Желта гу юзда убюзда, / С бял гу урис назоби / Студена вуда напуи. / Дету му кончи вървеши, / Ситен кълдъръм дзвънтеши. / Дету му кончи йехтеши, / Тъмна мъгла припадна»* (Записано в с. Городне Болградського р-ну від Кірмікчі Ірини Петрівни, 1949 р. н.). Вражає і кольорова палітра, яка є показником магічної сили квіток (*червен, моравата, желта*), їх життєдайності. Вона підвищує емоційний стан, відкриває глибоку художню діалектику.

Після обходу будинків «лазарки» збирались в хаті у «лазареві куми» та під її керівництвом ділили гроші та продукти. Розходячись «лазарки» виконували таку пісню: *«Гану, Гану, Драгану, / Утиде си Лазара, / Де штъм да достигнем? / На нивата гуляма, / На широката поляна, / На желтата пшеница»* (там само).

Зіставний аналіз основних елементів обряду «Лазарница» у болгар бессарабського населення з подібною обрядовістю болгар у метрополії засвідчує спільні мотиви та народну символіку, пор.: *«Ой, Лазаре, Лазаре / Веднъж во година / Като китка в градина / Тука първо дойдохме / Мома и момак найдохме / Колкото места в гората / Толкоз здраве в тая къшта / Я момата мажете / Я ергена женете»* (Записано в с. Городне Болградського р-ну від Кірмікчі Ірини Петрівни, 1949 р. н.).

Особливу цінність для збереження культурної спадщини болгар представляє обряд «Пеперуда» («Додола», «Додолка», «Дудула», «Дудулица»), який репрезентує досить давню ідею викликання дощу за допомогою імітативних магічних дій та

спеціальних закличних пісень. Аналогічними покручами назви обряду є: у сербів «Дудулейка» («Додилаш»), у поляків «Дзідзіля», у румунів «Рарауда» («Папаруда»), що пояснюється спільною праісторією етносів, які вийшли з Балкан.

Л. Антохі стверджує, що «за семантикою вербальна сторона обряду відноситься до світоглядних ідей примітивного рільництва, коли людина, спостерігаючи за феноменами природи, почала її одухотворяти та молитися їй. Такі первинні молитви-заклички стали основою ритуального процесу викликання дощу» (Антохі 2013: 9).

Обряд «*Пеперуда-лята*» не пов'язувався із визначеною датою, а виконувався в період засухи, з метою її запобігання.

Особливу роль в ритуалі викликання дощу відіграє магія, яку власне створюють учасниці обряду, адже у народних вірування болгар сили добра, чистоти та непорочності мають магічне значення. Саме тому обряд виконували дівчата віком до сімнадцяти років.

Головну роль «*Пеперуди*» виконує дівчина-сирота, яку одягають в довгу білу сорочку, прикрашають зеленим віттям, плетуть на голову вінок з квітів, приспівуючи: «*Пиперуда лятала, / из гьола са мятала, (2) / по юраци кацала*» (Кауфман 1982: 702). Разом з «*Пеперудою*» дівчата обходили кожен домівок і співали пісню: «*Пиперуда ляда по небе се мята, / По небе се лята, / Пу йуга се пада / Й Богу се моли: / «Дай, Боже, дъждец, / Да се руди житу / Желту житу, чернукласу, / Йем кичесту прусо, / Мама да ми меси / Ситен питен кравай, / С лупата гу плеска, / С ърлец гу налага, / С мутикъ гу стържи*» (Записано в с. Городне Болградського р-ну від Кірмікчі Ірини Петрівни, 1949 р. н.). При цьому «*Пиперуда*» ритмічно розмахувала листям, імітуючи рухи крил метелика.

Після виконання цієї пісні дівчата ворожили на врожай за допомогою сита – предмету хатнього начиння, що втілює ідею багатства й родючості та пов'язується з мотивами дощу, неба і Сонця.

Учасниці обряду катали сито по двору: якщо воно падало дном догори, то це була прикмета убозтва, неврожаю, а якщо іншим боком – віщувало родючість та багатство.

Далі процесія рухалася до водоймища, де учасники обряду влаштовували поховання «*Германчу*» («*Дядучку*») – глиняної ляльки чоловічої статі, виготовленої задалегідь.

Ляльку прикрашали квітами, оплакували: «*Германчу, Германчу, / де ш'иди, Германчу, / де ша гу занисем? / В дупката дълбоката, / там ша гу скрием*» (Кауфман 1982: 793). Вважалося, що чим більше буде оплакувань, тим сильніше будуть йти дощі. Цим своєрідним похованням та обрядовою трапезою фактично завершувався обряд. Як правило, після виконання обряду «*Пеперуда*» завжди йшов дощ, і це природне явище святкували. Учасникам заборонялося працювати, аби не накликати біди на село.

Як бачимо, обряд «*Пеперуда*» має синкретичний характер, зумовлений поєднанням різних видів народної творчості: вербальної (пісні-заклички дощу), хореографічної (танець), елементів декоративно-ужиткового мистецтва (вбирання дівчини в зелене вбрання). Магічне спрямування обряду виповнюється прагматизмом – досягненням бажаного результату (дощу).

Глибоке прочитання весняних народних обрядів, що збереглися і побутують в Українському Подунав'ї, дає можливість стверджувати про втілення в них народнопоетичного світобачення, віками формованого морального й естетичного ідеалу болгарського етносу. Невмирущість прадавніх вірувань пояснюється тим, що ритуально-магічні дії, народні пісні, хореографічні та етнографічні елементи є проявом глибинної сутності народу: його менталітету, звичаєвої культури й мови.

Перспективність подальших досліджень вбачаємо у вивченні інших обрядів, які наповнюють календарно-обрядовий фольклор болгар Бессарабії, відображення господарської специфіки традиційного побуту, збереження та модифікацію зразків обрядового фольклору в українському оточенні.

Джерела та література

Антохі 2013. – Антохі Л. І. Календарно-обрядовий фольклор молдаван в українському оточенні: особливості побутування : автореф. дис ... канд. філол. наук. Київ, 2013.

Водинчар. – Водинчар Е. Календарна обредност и идентичност на българските преселници в Бессарабия: <https://liternet.bg/publish2/evodinchar/kalendarna.htm>

Войтович 2005. – Войтович В. Українська міфологія. К.: Либідь, 2005.

Записано в с. Василівка Болградського р-ну від Іваної Олени Іванівни, 1939 р. н.

Записано в с. Василівці *Община Брусарці від Георгієвої Йорданки Велевої, 1950 р. н.*

Записано в с. Главані Арцизького р-ну від Капової Ганни Миколаївни, 1937 р. н.

Записано в с. Городне Болградського р-ну від Кірмікчі Ірини Петрівни, 1949 р. н.

Кауфман 1982. – Кауфман Н. Я. Народни песни на българите от Украинска и Молдавска ССР : [в 2-х т.]. София : БАН, 1982. Т. 1.

Лебеденко, Тичина 2002. – Лебеденко О. М., Тичина А. К. Українське Подунав'я: минуле та сучасне: Навч. посібник. Одеса: Астропринт, 2002.

Лозко 2001. – *Лозко Г.* Етнологія України: Філософсько-теоретичний та етнорелігійознавчий аспект. Навчальний посібник. К.: АртЕК, 2001.

Мещерюк И. И. Болгарские и гагаузские поселения Бессарабии в 20-х годах XIX столетия // Учебные записки Кишиневского Государственного университета. Т. II. Гуманитарные науки. Кишинев, 1950. С. 75-85.

Пейкова Е. 2014. – *Пейкова Е.* Духовные ценности как источник благополучия народа (на примере традиционной культуры бессарабских болгар) // Бессарабските българи: История, култура и език / Ин-т за културно насл. към Акад. на науките на Молдова, Науч. дружество на българистите в Респ. Молдова ; ред. кол.: Николай Червенков, Иван Думиника [и др.]. Кишинев : Lexon-Plus, 2014 (Тірогр. “Reclama”). С. 244-248.

Тодоров 2018. – *Тодоров В. І.* Соціально-економічний та суспільно-політичний аспекти розвитку болгарського населення Південної Бессарабії // Культурний простір бессарабських болгар [монографія] / Відп. ред. Шевчук Т. С. Ізмаїл – Болград: Ірбіс, 2018. С. 136-162.

Тодоров 2018. – *Тодоров Н. Н.* Българите в южна Молдова (очерк за етнокултурната им идентичност от преселването до края на двадесетия век). – Тараклия: Тараклийски държавен университет. 2018.

Соколова Алла Василівна (Ізмаїл, Україна). Кандидат філологічних наук, доцент.

Ізмаїльський державний гуманітарний університет - allasokolova@ukr.net